

Megbánásról – antik szemszögből

Héthelyi Máté
ELTE BTK BA-hallgató,
mhethelyi@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.54310/Elpis.2023.1.14>

Warren, James. 2022. *Regret. A Study in Ancient Moral Psychology*. Oxford: Oxford University Press. 194 oldal, \$32,25.

James Warren könyvében az antik filozófusok megbánás (*regret*) fogalmát elemzi. Elsősorban Platónra, Arisztotelészre és a sztoikusokra koncentrál, kivéve az utolsó fejezetet, ahol egy Cicero-kritikán keresztül egy másik szempontból közelíti meg a megbánás folyamatát.¹ Fő tézise az, hogy amit a kortárs filozófiában ágensmegbánásnak (*agent-regret*) vagy autobiografikus megbánásnak (*autobiographical regret*) szoktak nevezni, megfelel annak, amit az antik erkölcspszichológiában a megbánás (görögül *metameleia*, latinul *paenitentia*) jelentett. Ez olyan megbánás vagy sajnálat, amit az ágens a saját tettei kapcsán érez, és olyan esetekre vonatkozik, amikor cselekedetért tényleges morális felelősség nem terheli, ő csak oka volt az adott cselekedetnek. Még egy általános jellegzetesség, amire a szerző felhívja a figyelmet az, hogy a megbánás nem tartozhat sem a morálisan leghitványabb sem a teljességgel érényes személyekhez. Azok az ágensek érezhetnek megbánást, akik rendelkeznek valamilyen szintű morális tökéletességgel, de még nem érényesek.

Annak érdekében, hogy képesek legyünk megfelelően pozicionálni ezt a megkülönböztetést és néhány következményét, Warren a közelmúlt jeles morálfilozófusának, Bernard Williamsnek a megbánásról adott elemzésével veti össze a görögök megbánásfogalmát. Warren kiemeli, hogy e jellegzetességek közül az elsővel, vagyis azzal, hogy a megbánás olyan cselekedetekre vonatkozik, ahol az ágens csak oka volt az adott cselekedetnek, erős hasonlóságot mutat Bernard Williams ágensmegbánás-felfogása, hiszen Williams szerint is lehetséges az, hogy valaki ne csak azokat a cselekedeteket bánja meg, amikért tényleges morális felelősség terheli, így teljesen indokolt, ha egy ágens megbánást érez egy olyan cselekedetért, aminek csak okozója volt. Például indokolt, hogy az a teherautó-sofőr, aki önhibáján kívül halálra gázolt egy gyereket, megbánást érezen, sőt bizonyos fokig ezt el is várjuk tőle. (343–344) Viszont Williams tagadja – ellentétben az említett görög filozófusokkal –, hogy az érényes ágens nem érez megbánást. Az úgynevezett valódi

1 Köszönettel tartozom Faragó-Szabó Istvánnak és Lautner Péternek, akik hasznos megjegyzéseikkel segítettek, hogy a szöveg elnyerje jelenlegi formáját. A recenzió a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-1 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

morális dilemma helyzetekben ugyanis még a morálisan tökéletes ágens is megbánást kell, hogy érezzen Williams szerint, hiszen bármelyik lehetőséget is választja, mindenképpen megsért egy olyan morális elvet, amit nem szabadna megsértenie. Williams egyik példája erre az a turista, aki útja során egy katonai osztaggal találkozik, akik falhoz állítottak néhány indiánt, hogy lelőjék őket. Az osztag parancsnoka felajánlja a turistának, hogy amennyiben lelő egy indiánt, akkor a többit szabadon engedi, ha azonban visszautasítja az ajánlatát, akkor a katonák az összes indiánt megölik. Bármelyik lehetőséget választja is a turista, mindenképp megsért *valamilyen* morális elvet, és indokolt lesz megbánást éreznie.² Ha nem lövi le valamelyik indiánt, akkor ezzel hozzájárul, hogy a katonák az összes indiánt lemészárolják, így indokoltan érez megbánást, hogy hagyta ezeket az ártatlan embereket meghalni. Ha azonban ő maga lövi le az egyik indiánt, és ezzel megmenti a többiek életét, akkor ismét indokoltan érez megbánást, hiszen megölt egy ártatlan embert. Valódi morális dilemma helyzetben van Agamemnón is Euripidész *Iphigeneia Auliszban* című darabjában, hiszen akár azt választja, hogy feláldozza a lányát azért, hogy megostromolja Tróját és bosszút álljon Helené elrablásáért, akár azt, hogy feladja a Trója elleni vállalkozást, ezzel megmentve a lányát, mindenképpen megszeg egy olyan morális szabályt, amit nem szeghetne meg. Ha feláldozza a lányát, akkor nem teljesíti azokat a kötelességeit, amiket az apaság ró rá, ellenkező esetben pedig nem teljesíti azokat, melyeket királyként meg kellene tennie. Agamemnón minél tökéletesebb morálisan, annál inkább érezni fogja a megbánást bármelyik opciót is választja, hiszen annál inkább átlátja, hogy megszegett egy morális szabályt, amit nem szeghetett volna meg, és annál fontosabbak lesznek neki azok a morális szabályok, melyek az egyik vagy a másik lehetőség választásakor sérülnek. (173) Warren szerint azonban az antik filozófiában általános konszenzus van arról, hogy az erényes ágens nem érez megbánást. Williams felfogása tehát annyiban egyetért az antik etikai elméletekkel, hogy nemcsak olyan cselekedetek kapcsán indokolt megbánást érezni, melyekért az ágens tényleges felelősség terheli, de abban különbözik tőlük, hogy utóbbiak szerint a teljes morális tökéletesség biztosítja a megbánás hiányát is.

Warren fő célja, hogy tisztázza azt a kettőséget, hogy az antik etikai elméletek elfogadják az ágensmegbánást, de elutasítják azt, hogy a valódi morális dilemma helyzetben levő ágens megbánást érezne. Ehhez kiindulópontként Arisztotelész elméletét választja, szerinte ugyanis Arisztotelésznél látszik ez a probléma a legélesebben, illetve az arisztotelészi megbánásfogalom sajátosságai egy általános mintaként foghatóak fel, mely megjelenik mind a platóni, mind a sztoikus elméletben. A sajátosságok közül a legfontosabb az, hogy Warren szerint *az antik filozófusoknál a megbánás mindig egy olyan cselekedet következménye, amit az ágens valamilyen tudatlanságból követett el*. Ha egy ágens teljesen tisztában volt a cselekedete körülményeivel, és azzal, hogy mit cselekszik, akkor nem fogja megbánni

2 A példához lásd Smart – Williams 1973, 97–99.

az adott cselekedetet. Ahhoz, hogy megbánja, amit tett, lennie kell olyan körülményeknek, melyeket az ágens a cselekvés pillanatában nem ismer. Ezzel magyarázza Warren, hogy miért van Williams összhangban az antik megbánásfelfogásokkal, hogy indokolt olyan cselekedet kapcsán is megbánást érezni, aminek az ágens csak oka volt, de tényleges morális felelősség nem terheli. Másrészt ezzel magyarázható az is, hogy miért utasítanak el az antik etikai elméletek Williamsnek azt az állítását, hogy a valódi morális dilemma helyzetekben bármelyik cselekvési alternatívát választja is az ágens, indokolt, hogy megbánást érezzen. Egy olyan esetben, amikor az ágens csak oka volt az adott cselekedetnek, de morális felelősség nem terheli, igaz az, hogy a cselekedet körülményeire vonatkozó tudatlanságból cselekedett. Williams példájában a teherautó-sofőr, aki véletlenül elütötte a gyereket, nyilván a körülményekre vonatkozó tudatlanságból cselekedett, hiszen nem tudta, hogy a gyerek ki fog elé szaladni az útra. Ilyen módon a megbánás antik felfogásai, melyek szerint a megbánás tudatlanságból elkövetett cselekedetekhez kötődik, meg tudják magyarázni azt, hogy a teherautó-sofőréhez hasonló esetekben miért indokolt megbánást érezni. Az ilyen cselekedetek ugyanis azok közé tartoznak, amiket az ágens tudatlanságból követ el és az ilyenekhez tartozik megbánás. Ezzel szemben a valódi morális dilemma helyzetekben az ágens a körülmények teljes ismeretében cselekszik, és pontosan tudja azt, hogy mit csinál. A megbánást azért tartja e helyzetekben indokoltnak Williams, mert bárhogy cselekszik is az ágens, mindenképpen megsért egy fontos morális szabályt, amit nem szabadna megsértenie. Az indiános példában a turista nem azért fog megbánást érezni, mert tudatlanul megölt egy indiánt vagy többet halni hagyott, épp ellenkezőleg, bármelyik cselekvési alternatívát választja is, úgy fogja választani, hogy pontosan tudja, cselekedete mit von maga után, milyen körülmények között lett végre hajtva, kik ellen irányul, mi a célja. Williams szerint éppen az, hogy ismeri a cselekvési alternatívát, amit választ, és átlátja, hogy az milyen morális szabályok megsértését jelenti, okoz nála megbánást. Az antik megbánás elméletek szerint viszont a megbánás kizárólag tudatlanságból elkövetett cselekedetekhez tartozhat, így egy olyan cselekedet, amit az ágens mindenfajta tudatlanság nélkül követett el, nem eredményezhet megbánást. Ez az oka Warren szerint, hogy az antik filozófiában a valódi morális dilemma helyzetekhez nem kapcsolnak megbánást.

Mint hogy a megbánásfogalom alapesetének Warren Arisztotelész felfogását tartja, ezért az első fejezetben vele foglalkozik és a másodikban tárgyalja Platón, ezt követően a harmadik, negyedik és ötödik fejezetben ismét Arisztotelészhez tér vissza. Ennek megfelelően én is először azokat a fejezeteket ismeretem, melyek Arisztotelészt vizsgálják, és ezt követően térek rá a Platón elemző fejezetre. Az első fejezetben Warren hivatkozik a *Nikomakhoszi Etika* III.1-re, ahol Arisztotelész azzal foglalkozik, hogy mikor tekinthető egy cselekedet akaratlagosnak (*hekón*) és mikor akaratunk elleninek (*akón*). Két feltételt szabja az akaratlagosságnak: (1) a cselekedet oka az ágens kell legyen, és (2) az ágens tehetett volna másként is, mint ahogy cselekedett. Ha e feltételek bármelyike nem

teljesül, akkor a cselekedet nem akaratlagos. Ha az első feltétel sérül, azaz ha az ágens nem volt oka a cselekedetnek, akkor a cselekedet külső kényszer hatására jött létre, és világos módon az ágens akarata elleni. Ha az első feltétel teljesül, akkor még mindig lehetséges, hogy egy ágens akarata ellenére cselekedjen, hiszen elképzelhető, hogy bár ő volt az oka az adott cselekedetnek, de nem cselekedhetett másként, mint ahogy. Ez akkor áll fenn, amikor az ágens a cselekvés körülményeire vonatkozó tudatlanságból cselekszik. Például egy mérnök meg akarja mutatni barátjának a katapult működését, és ezért elindítja a szerkezetet, azt viszont nem tudja, hogy azok, akiknek ez feladata lett volna, korábban nem hatástalanították a katapultot, így az elindításkor a katapult kilövi a lövedéket és megöli a mérnök barátját. Egy ilyen cselekedet nem akaratlagos, hiszen a mérnök nem tudta, hogy a katapult ki fog löni, és nem volt felelős azért, hogy nem tudta. Nem cselekedhetett volna másként, nem tudta volna elkerülni, hogy tudatlan legyen a katapult állapotával kapcsolatban. Ahhoz viszont, hogy egy ilyen cselekedet ne csak nem akaratlagos, hanem kifejezetten akaratunk elleni legyen, Arisztotelész szerint szükséges, hogy megbánást érezzünk miatta. A katapult állapotával kapcsolatban tudatlan mérnök semmiképp sem akaratlagosan ölte meg a barátját, ha azonban nem bánja tettét, akkor nem mondhatjuk, hogy akarata ellenére ölte meg, csak azt, hogy nem akaratlagosan. Ezzel szemben, ha barátja halála miatt megbánást érez, akkor azt mondhatjuk, hogy akarata ellenére cselekedett. A könyv harmadik fejezetében Warren ismét visszatér ehhez az állításhoz és rámutat ennek hasonlóságára Bernard Williams ágensmegbánás-fogalmával. Williams példájában a teherautó-sofőr, aki véletlenül halálra gázolt egy gyereket megbánást és nem pusztán sajnálatot fog érezni, még akkor is, ha tudja, hogy véletlen volt a balesetben. Hasonlóképpen, Arisztotelész szerint az az ágens, aki valamilyen partikuláris körülményre vonatkozó tudatlanságból tette, amit tett, amennyiben akarata ellenére cselekedett, megbánást fog érezni. Williams teherautó-sofőre, hasonlóan Arisztotelész partikuláris tudatlanságból cselekvő ágenséhez, nem tudhatta, hogy a gyerek kiugrik elé az útra, és az adott pillanatban már nem tudott megállni. Mégis pusztán az a tény, hogy véletlen volt a balesetben nem szünteti meg a megbánást, amit érez, sőt valahol a környezete is elvárja tőle, hogy továbbra is érezze a megbánást. Ahhoz, hogy felmentsék a morális felelősség alól, szükséges, hogy huzamosabb ideig megbánást érezzen, még akkor is, ha már tudja, hogy ártatlan. A körülötte levők próbálják vigasztalni, de rosszállást váltana ki belőlük, ha a teherautó-sofőr ennek hatására túl korán felhagyna a megbánással. Ahogy Arisztotelésznél, úgy Williams szerint is ahhoz, hogy egy ilyen típusú cselekedettel kapcsolatos felelősség alól teljesen felmentsük az ágens, szükséges, hogy megbánja, amit tett. Ez azért érdekes, mert a megbánás itt egy akaratunk elleni cselekedethez társul, mi több a megbánás kell ahhoz, hogy a cselekedet akaratunk elleninek számítson.

Van azonban egy másik aspektusa Arisztotelész elméletének, mely eltér attól, amit Williams állít. A *Nikomakhoszi Etika* IX.4-ben ugyanis azt állítja Arisztotelész, hogy az érényes ágens mentes a megbánástól. Nem fogadná el tehát, hogy egy Agamemnóné-

hoz vagy az indiánokkal találkozó turistáéhoz hasonló helyzetben az ágensnek megbánást kellene éreznie, ha azt a lehetőséget választja, amit ilyenkor helyes választani. Warren rámutat, hogy ez a nézet, illetve az, hogy az akaratunk elleni partikuláris tudatlanságból elkövetett cselekedetek megbánással járnak, feszültségben állnak egymással. Végso soron nem lehet kizárni, hogy az erényes ágens partikuláris tudatlanságból elkövethet valamit, ami megbánásra ad okot. Még ha teljesen körütekintően jár el, akkor is bekövetkezhet ilyesmi. A harmadik fejezetben Warren úgy oldja fel ezt a feszültséget, hogy ilyen esetekben az arisztotelészi erényes ágens is fog megbánást érezni – de ezek ritkábbak lesznek az ő esetében, mint másnál, illetve az érzett megbánás hamarabb el fog múlni, mint egy nem erényes ágensnél. Warren megoldása nem kielégítő, hiszen semmi sem garantálja azt, hogy az erényes ágens kevesebbszer fog hibázni olyan partikuláris tudatlanságból, amiért ő nem felelős, illetve az sincs biztosítva, hogy az ő megbánása hamarabb múlik majd el, mint másé. Végso soron az erényes ágens akar a legkevésbé morálisan helytelen cselekedeteket elkövetni, tehát őt fogja a leginkább bántani, ha tudatlanságból mégis ilyesmit tesz.

Van egy másik fontos probléma Arisztotelész megbánásfelfogásában, melyre már az első fejezetben utal Warren, a negyedik fejezetben pedig részletesen elemzi. Ez pedig az, hogy az akaratgyengeség elemzésekor Arisztotelész úgy tartja, hogy az akaratgyenge megbánást érez – szemben a nála morálisan tökéletlenebb zabolátlan emberrel, aki soha nem érez megbánást. Az akaratgyenge képes morálisan helyes döntést hozni, és csak az ezzel szembekerülő vágya az, ami ettől eltéríti, a zabolátlan pedig helytelen döntéseket is hoz. Cselekvése pillanatában az akaratgyenge tudatlan lesz a helytelen vágy hatására azt illetően, hogy mi a helyes, a vágy elmúltával azonban ismét visszanyeri korábbi tudását arról, hogy hogyan kell helyesen cselekedni, és ennek következtében látni fogja azt is, hogy helytelenül cselekedett. Az, hogy az akaratgyenge morálisan nem teljesen romlott, indokolja azt, hogy ő meg fogja bánni a cselekedeteit, a zabolátlan ember teljes romlottsága magyarázza, hogy ő képtelen lesz a megbánásra. A zabolátlan esetében nem lép fel a cselekedet pillanatában olyan időleges tudatlanság, ami az akaratgyengénél megvan, ő pontosan tudja, hogy mit csinál. Az ő esetében legfeljebb azon a szinten beszélhetünk tudatlanságról, hogy ő egyáltalán nem tudja, mit helyes egy adott helyzetben választani. Ez a tudatlanság viszont – szemben az akaratgyenge tudatlanságával – nem múlik el, nem lesz tehát olyan tudás a zabolátlan emberben, ami őt a tudatlanul elkövetett cselekedete kapcsán megbánásra indítaná. Viszont amikor a *Nikomakhoszi Etika* IX.4-ben szembeállítja egymással az erényes és a hitvány (*phaulosz*, illetve *mokhthérosz*) személyt, Arisztotelész azt állítja, hogy a hitvány ember tele van megbánással, az erényes pedig mentes a megbánástól. Ha a hitvány ágens itt nem feleltethető meg az akaratgyengének, akkor úgy tűnik, hogy feszültség van azon állítás között, hogy a morálisan teljesen tökéletlen zabolátlan ember nem érezhet megbánást, és aközött, hogy a hitvány és így morálisan tökéletlen emberek tele vannak megbánással, jellemző állapotuk a megbánás. Továbbá

az utóbbi állítás szemben áll Warren következtetésével is, vagyis hogy Arisztotelész – és általában az antik etikai elméletek – szerint a morálisan teljesen tökéletlen ágens nem érezhet megbánást, valamilyen fokú morális tökéletesség kell ahhoz, hogy valaki megbánást érezzen. Warren ezért azonosítja a NE IX.4 hitvány emberét az akaratgyengével. A szöveg azonban sehol nem utal erre, sőt Arisztotelész kiemeli a hitványakon belül egy csoportot, akiket *mokhthéroin*ak nevez, ők a leghitványabbak, azaz a leginkább ők állnak szemben az erényessel és rájuk jellemző leginkább a megbánás. Nagyon furcsa lenne, ha – ahogy Warren gondolja – ezek különösen akaratgyenge emberek lennének, hiszen az erényes ágens fő ellentéte nem az akaratgyenge, hanem a hitvány. Warren tehát nem tud olyan megoldást adni erre a problémára, ami meggyőzőbb lenne, mint a szakirodalomban korábban felvetett, általa is tárgyalt javaslatok.³

Az ötödik fejezet összefoglalja azt, amit Warren Arisztotelész megbánásfelfogásáról gondol. Felsorolja azokat az általános sajátságokat, melyeket már a korábbiakban tárgyaltam, főként azt a jellemzőt emeli ki, hogy Arisztotelésznél a megbánás mindig valamilyen tudatlansághoz kapcsolódik. Az a személy, aki partikuláris tudatlanságból, akarata ellenére cselekszik, megbánást érez. Az akaratgyenge ember megbánja a cselekedeteit, és bárhogy is elemezzük Arisztotelész nézetét az akaratgyengeségről, az bizonyos, hogy a cselekedet pillanatában időlegesen tudatlan azt illetően, hogy mi a helyes cselekedet. Még ha nem is fogadjuk el Warrennek azt az állítását, hogy a hitvány ember Arisztotelész szerint nem érez megbánást, a hitvány esetében is van valamilyen általános tudatlanság azzal kapcsolatban, hogy hogyan és mit kell választani a mérlegelés során.

A második fejezet foglalkozik azokkal a megbánásfelfogásokkal, melyek Platón dialógusaiban megjelennek. Elsőként a *Prótagoras*z 356d4–e2-t elemzi Warren. Itt Szókratész, miután érvet az ellen, hogy létezne akaratgyengeség, foglalkozik azzal, hogy mi az az állapot, amit sokan – tévesen – akaratgyengeségnek gondolnak. Olyan ágensekben áll ez elő, akik nem rendelkeznek az összemérés módszerével (*tekhné metrétiké*). Azaz nem tudják helyesen megállapítani, hogy a különböző lehetőségek közül, melyek igazán kellemesek és melyek nem, hanem pusztán a látszat alapján ítélnék. Később, miután már rosszul cselekedtek és rájöttek, hogy a választott lehetőség nem volt igazából kellemesebb, megbánják, amit tettek. Itt tehát nincsen motivációs konfliktus, az ágens egyedüli motivációja az ítéleteiből származik, amennyiben azonban ezek az ítéletek tévesek, azaz a látszaton alapulnak, megbánáshoz vezetnek. Warren hangsúlyozza, hogy ez az elképzelés különbözik attól, amit Arisztotelész esetében láttunk, hiszen ő elfogadja

³ Példaként idézhető az a javaslat, amit Scott 2020, 143–145 vet fel, ő úgy véli, hogy az a megbánás, amit az akaratgyenge érez, különbözik attól, amit a hitvány ágens mutat. Ez azért van így, mert az akaratgyenge motivációs konfliktus következtében éri a megbánást, a hitvány ágens pedig reflektív konfliktus miatt, azaz azért, mert visszatekintve helyteleníti a cselekedeteit, annak ellenére, hogy eredetileg motivációs konfliktus nélkül követte el őket. Az értelmezés fő hibája, ahogy Warren felhívja rá a figyelmet, hogy az eredeti szövegben nem találunk semmilyen utalást arra, hogy a hitvány ágens esetében fellépne ilyen jellegű konfliktus.

az akaratgyengesség létezését és legalábbis részben ehhez köti a megbánást. Van viszont egy fontos hasonlóság is: mind Arisztotelész elméletében, mind a *Prótagoraszban* a megbánás egy tudatlan állapotot követ. Másrészt Arisztotelészhez hasonlóan a *Prótagorasz Szókratésze* is elfogadja, hogy az érényes ember nem bánhatja meg, amit tett. Az összemérés mesterségével rendelkező ágens érényes, és mivel ő nem a látszat alapján ítél, ezért az ő esetében nem merülhet fel, hogy ne a megfelelő lehetőséget válassza. Így nem merülhet fel az sem, hogy megbánja a döntését.

A másik Platón szöveg, amit részletesen elemez Warren, az *Állam* IV. könyvében az a részlet, ahol az indulatos lélekrész (*thümosz*) bevezeti Szókratész. Itt Szókratész az akaratgyengesség egy esetéből indul ki, amikor Leontiosz az értelmes lélekrészével tudja, hogy nem szabad megnéznie a városfalhoz kitett holttesteket, a vágyakozó lélekrésze viszont arra készíti, hogy tekintse meg azokat. Leontiosz végül enged, és megtekinti a testeket, közben azonban haragszik magára. Ez a harag az indulatos lélekrészből származik, és bár Platón itt nem használja ezt a szót, de megbánásnak tekinthető. Ez a részlet hasonlít annyiban Arisztotelészre, hogy az akaratgyengességhez köti a megbánást, de különbözik is tőle, mert tudatlanságról nem ejt szót. Van még egy különbség, melyet Warren nem említ meg: a megbánás itt nem elsősorban az értelemben, hanem az indulatos lélekrészben lokalizálódik, míg úgy tűnik, hogy Arisztotelésznél a megbánás egy, az értelelemhez tartozó állapot.

Warren szerint ez a két szöveg együtt mutatja azokat a jellegzetességeket, melyeket Arisztotelész megbánás felfogásánál láttunk: vagyis hogy (i) a megbánás tudatlanságból fakadó állapothoz tartozik; (ii) elsősorban az akaratgyengességre jellemző; (iii) bizonyos fokú morális perfekcióhoz kötött, (iv) az érényes ember viszont nem érez megbánást. Ezek a jellegzetességek azonban csak akkor olvashatók ki így, ha a két szöveget egységesen kezeljük, ez pedig kérdéses, hogy megtehető-e. Warren elmezi még az *Állam* IX. könyvéből azt a részt is, ahol a türannikus jellemet tárgyalja Szókratész. Itt ugyanis előkerül az az állítás, ami a *Nikomakhoszi Etika* IX.4-ben is megjelent: a leghitványabb ember tele van megbánással. Ez megint ellentmond annak, amit Warren állít, hogy a megbánás bizonyos szintű morális perfekcióhoz kötött. Warren úgy oldja meg ezt a problémát, hogy vitatja a türannikus lélek leghitványabb voltát. Állítása szerint a türannikus hasonlít az akaratgyengéhez és mint ilyen nem tekinthető a leghitványabbnak. Még ha el is fogadjuk az akaratgyengéhez való hasonlóságot, akkor sem állíthatjuk azonban, hogy a türannikus ne volna a leghitványabb, ehhez először bizonyítani kellene, hogy Arisztotelészhez hasonlóan Platón is úgy véli, az akaratgyenge magasabb morális szinten áll, mint a zabolátlan. Ez egyáltalán nem egyértelmű, mivel Platón nem kezeli úgy az akaratgyengességet és a zabolátlanságot, mint szükségképpen különböző állapotokat. Warren hivatkozik az *Állam* X. könyvében leírt Ér-mítoszra is, ahol korábban nem teljesen romlott életet élt lelkek is – tévedésből – választják a türannikus életet, és amikor szembesülnek azzal, hogy mit választottak, megbánást éreznek. Ebben a részletben

valóban olyan lelkekről van szó, akik még nem teljesen romlottak, de még nem is élnek türannikus életet, ebből viszont nem következik, hogy a türannikus élet maga ne volna a leghitványabb az összes közül. Másrészt az a megbánás, amit a türannikus életet választó lélek érez, még a születése előtti időszakhoz tartozik, az az állítás pedig, hogy a türannikus életet élő ember tele van megbánással, a születés utáni időszakra vonatkozik. Két különböző időben fellépő megbánásról van szó, és az, hogy az előbbi megbánást érző lélek még nem teljesen romlott, nem vonja maga után, hogy az utóbbit érző sem lesz az. Ahogy tehát Arisztotelész esetében, úgy Platónra alkalmazva sem meggyőző Warren érvelése arról, hogy a leghitványabb karakter nem érezhet megbánást.

A hatodik fejezet a sztoikus megbánásfogalmat elemzi. Arisztotelészhez hasonlóan a sztoikusok is azt állítják, hogy az erényes ágens, vagyis esetükben a bölcs nem érez megbánást. Szerintük még az akarata elleni cselekedetek kapcsán sem léphet fel megbánás a bölcsben, hiszen a bölcs mindig helyesen mérlegel a rendelkezésre álló információk alapján, az pedig, hogy bizonyos információk nem állhattak rendelkezésére a döntés pillanatában, nem kell, hogy nyugtalanítsa. Az, hogy a megbánás egy igaz ítéleten alapuló szenvedély, nem jelenti, hogy ne volna szenvedély és ilyen módon kerülendő. Ha valaki megbánást érez a cselekedetei kapcsán, nem jelenti a sztoikusok szerint, hogy valamilyen magasabb morális szinten lenne, mint az, aki nem érez. A bölcs nem követ el semmit, ami miatt indokolt volna megbánást éreznie, és az, hogy a megbánást érző személy igaz ítéletet hoz korábbi cselekedetéről, nem jelenti azt, hogy már – a bölcs-höz hasonlóan – tudással is rendelkezne morális kérdésekben. Ítélete csak véletlenül igaz, nem pedig azért, mert megfelelő igazolás tartozna hozzá. Warren a megbánást érző ember állapotát ahhoz a személyhez hasonlítja, aki Gettier-helyzetben van, azaz rendelkezik igazolt igaz hittel, de nem rendelkezik tudással, mert az igazolás, amire támaszkodik, csak véletlenszerűen igazolja a hitét.

Az utolsó fejezetben egy új szempontból vizsgálja a megbánás antik elméleteit Warren. Gelliusnál fennmaradt egy Gallus nevű szerző kritikája Cicero *Pro Caelio* című beszédével kapcsolatban. Gallus azt kifogásolja, hogy Cicero a beszéd elején rosszul használja a megbánás (*paenitentia*) szót. Cicero ugyanis arra hivatkozik, hogy védencét, Caeliust sok kritika érte azért, mert szép külsejét kihasználva szégyentelen, kicsapongó életet folytatott. Cicero hangsúlyozza, hogy a kritikák nem igazak, és minden megrovás ellenére Caelius nem kell, hogy megbánást érezzen (*paenitet*) a szép külseje miatt. Gallus szerint Cicero itt rossz kifejezést használ, mert megbánást csak olyasmi kapcsán lehet érezni, amit az ágens akaratlagosan követett el, és ami a döntéséből fakadt. Gellius védelmébe veszi Cicerót, és arra hívja fel a figyelmet, hogy a szónok ironikusan használja ezt a kifejezést: éppen azért, mert csak akaratlagos és döntésünkéből fakadó cselekedet kapcsán lehet megbánást érezni, képtelenség, hogy Caelius – bármennyire is elvárják ezt ellenfelei – megbánja, hogy szép külseje van. Warren megállapítja, hogy a megbánás cicerói jellemzése erős ellentétben van azzal, amit az eddigi szerzőknél láttunk, hiszen senki sem kötötte közülük a megbánást

az akaratlagos cselekedetekhez. Itt viszont mind Gallus, mind Gellius egyetértenek abban, hogy megbánni csak azt lehet, amit akaratlagosan, ráadásul valamilyen döntés alapján követtünk el. Warren szerint valójában más problémát éreznek Cicero kifejezésével kapcsolatban. Ehhez a szerző R. J. Wallace 2013-as *The View from Here* című könyvében bevezetett különbségtételre hivatkozik kétfajta megbánás között. Wallace szerint létezik teljes körű megbánás (*all-in regret*) és részleges megbánás (*regrets*).⁴ A kettő között az a különbség, hogy a teljes körű megbánás esetében minden szempontból elutasítom azt, amit bánok. A részleges megbánásnál viszont a történet egészét affirmálom ugyan, de vannak olyan aspektusai, amiket bánok. Warren szerint Gallus hasonló megfontolás alapján tarthatja furcsának Cicero szóhasználatát. Nagyon furcsa lenne azt mondani, hogy egy szép fiú teljes körű megbánást érez azért, mert szépnek született. Ehhez az kell, hogy minden szempontból elutasítsa a saját szépségét, de ilyet nem szoktunk kívánni. Másrészt értelmet is lehet tulajdonítani Cicero szóhasználatának, hiszen gondolhat arra valaki, hogy Caeliusnak annyi kellemetlenséget okoztak a szépségével kapcsolatos vádaskodások, hogy azt kívánja, bár csúnyának született volna. Cicero arra hívja fel a figyelmet, hogy noha Caelius ellenségei mindent megtesznek ennek érdekében, az ifjú mégis affirmálja szépségét, nem bánja, hogy szépnek született. Természetesen azt nem tudja bizonyítani Warren, hogy az antik gondolkodásban is megjelent volna a teljes körű és részleges megbánás megkülönböztetése, így nem lehetünk biztosak abban, hogy Gellius értelmezhető-e ilyen módon.

James Warren könyve egy eddig kevésbé kutatott és a kortárs diskurzushoz erősen kapcsolódó részét vizsgálja az antik erkölcspszichológiának, és még ha egyes esetekben az értelmezései vitathatók is, mindenképpen további kutatásra érdemes kérdéseket vet fel.

Bibliográfia

- Scott, Dominic. 2020. *Listening to Reason in Plato and Aristotle*. Oxford: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198863328.001.0001>
- Smart, John J. C. – Bernard Williams. 1973. *Utilitarianism: For and Against*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wallace, Ray J. 2013. *The View from Here*. Oxford: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199941353.001.0001>
- Williams, Bernard. 1973. „Ethical Consistency.” In *Problems of the Self*, 166–186. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511621253.013>
- Williams, Bernard. 2013. „Morális Szerencse.” Ford. Lautner Péter – Réz Anna. In *Vétkek és Választások*, szerk. Réz Anna, 335–357. Budapest: Gondolat Kiadó.

4 Wallace 2013, 45–65.